

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Prof. Dr. Eşref BUHARALI Özel Sayısı/ Special Issue Dedicated to Prof. Dr. Eşref Buharalı,
Kasım/November 2024, ss. 367-378.

Geliş Tarihi–Received Date: 09.09.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 11.11.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

KAÇAR HANEDANI ELÇİSİ: HACI MİRZA EBÜ’L-HASAN HAN ŞİRAZÎ (İLÇİ)’NİN LONDRA SEFARETİ (1809-1810)*

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1546718>

 MİKAİL DEVEBAKAN** · MUSTAFA TANRIVERDİ***

ÖZ

18. yüzyılın sonlarında İran’da hâkimiyet Kaçar Hanedanı’nın (1795-1925) eline geçmiştir. Bu dönemde Avrupa’da Napolyon’un iktidara gelmesiyle Fransa yeni bir güç olarak ortaya çıkmış ve siyasi dengeleri altüst etmiştir. Napolyon ile birlikte Fransa’nın da sömürgecilik yarışına katılması özellikle de Mısır ve Hindistan’a yönelmesi İngiltere’nin Ortadoğu ve Hindistan’daki huzurunu kaçırmıştır. Mısır işgalinde başarısız olan Napolyon, İran üzerinden Hindistan’a ulaşmanın planlarını yapmıştır. Napolyon, 1807 yılında Rusya ile Tilsit’te anlaşarak bu planını hayata geçirmek istemiştir. Ancak Rusya ile anlaşması sonrasında hem Osmanlı Devleti’nin hem de İran’ın güvenini kaybetmiştir. Napolyon’un Rusya ile anlaşması İngiltere kadar Osmanlı ve İran devletlerini de tedirgin etmiştir. Fransa ile Rusya ittifakı aslında İngiltere’ye karşı yapılmış bir ittifaktır. İngiltere hem bu ittifaka karşı hem de Hindistan’a başka bir gücü yaklaştırmamak adına Osmanlı ve İran devletleriyle ayrı ayrı antlaşmalar imzalamıştır. İngiltere’nin Hindistan güzergâhının emniyetini sağlamak amacıyla İran ile yakın ilişkiler kurmak istemesi Rusya karşısında ağır darbeler alan Kaçar hükümdarı Feth Ali Şah için kaçınılmaz bir fırsat yaratmıştır. Feth Ali Şah bu fırsatı iyi bir şekilde değerlendirmek için İran’da bulunan İngiliz temsilcisi Sir Harford Jones’in de önerisiyle İngiltere’nin başkentine bir diplomatik temsilci gönderme kararı almıştır. Bu doğrultuda Mirza Ebü’l-Hasan Han Şirazi’yi tam yetkili elçi olarak Londra’ya göndermiştir. Kaçar Dönemi’nde İran’ın önde gelen diplomatlarından biri olan Mirza Ebü’l-Hasan, ülkesinin İngiltere ve Rusya gibi büyük güçlerin yayılmacı politikalarıyla karşı karşıya kaldığı bir dönemde, bu devletlerde elçi olarak görevde bulunarak İran’ı temsil etmiştir. Rusya tarafından İran’a ağır şartlarla dayatılan Gülistan Antlaşması’nı imzalayan müzakerecilerinden biri olarak tarihe geçmiştir. Bu çalışmaya da konu olan 1809-1810 yıllarında Londra’da gerçekleştirdiği ilk diplomatik görevi sırasında, İngiliz basınının dikkatini üzerine çeken Mirza Ebü’l-Hasan, o dönemde İran ile Rusya arasında cereyan eden kanlı savaşların gölgesinde, ülkesine İngiliz desteği sağlamak için yoğun çaba harcamıştır. O dönemde Rusya’nın İran’a yönelik yayılmacı politikası, İngilizlerin Hindistan’daki çıkarları açısından ciddi bir tehdit olarak algılanmıştır. Mirza Ebü’l-Hasan’ın Londra Sefareti, İran ile İngiltere arasında ikili ilişkilerin sağlam temeller üzerine inşa edilmesini sağlamıştır. Ayrıca kendi adına son derece başarılı geçen bu sefarette İngilizlerin desteğini kazanmış ve ömrünün sonuna kadar onların çıkarları doğrultusunda hareket etmiştir. Mirza Ebü’l-Hasan bu görevi dışında Rusya Sefareti (1815-1816), Londra Sefareti (1818-1821) ve İran’da iki dönem Dışişleri Bakanlığı yapmıştır. Mirza Ebü’l-Hasan, ikinci Londra Sefareti sırasında İngiltere elçiliğinin yanı sıra Osmanlı, Fransa ve Avusturya elçiliklerinden de sorumlu tutulmuştur. Bu çalışmada, Mirza Ebü’l-Hasan’ın 1809-1810 yıllarında İngiltere’deki diplomatik görevi ve bunun İran-İngiltere ilişkilerine etkisi incelenmiştir. Giriş bölümünde, öncelikle Mirza Ebü’l-Hasan’ın Londra elçiliğinin arka planı, devamında hayatı ve İngiltere elçiliği sırasında yazdığı *Hayretnâme* adlı eserinde Avrupa ve Avrupa medeniyeti hakkındaki gözlemleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mirza Ebü’l-Hasan, İran, İngiltere, Londra Sefareti, Hayretnâme.

* Bu makale, Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Tanrıverdi danışmanlığında yürütülen doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Tokat/TÜRKİYE, E-Posta: mikaildbkn@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7654-7027.

*** Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tokat/TÜRKİYE, E-Posta: mustafa.tanriverdi@gop.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5125-8341.

KAÇAR HANEDANI ELÇİSİ: HACI MİRZA EBÜ'L-HASAN HAN ŞİRAZÎ (İLÇİ)'NİN LONDRA SEFARETİ (1809-1810)

THE AMBASSADOR OF THE QAJAR DYNASTY: HAJI MIRZA ABU'L-HASAN KHAN SHIRAZI (İLÇİ)'S EMBASSADRY IN LONDON (1809-1810)

ABSTRACT

At the end of the 18th century, the Qajar Dynasty (1795-1925) gained control over Iran. During this period, the rise of Napoleon in Europe brought France to the forefront as a new power, disrupting the existing political balance. France's participation in the colonial race, particularly its focus on Egypt and India, unsettled Britain's peace in the Middle East and India. After failing to occupy Egypt, Napoleon devised plans to reach India via Iran. In 1807, Napoleon attempted to actualize this plan by reaching an agreement with Russia at Tilsit. However, by allying with Russia, he lost the trust of both the Ottoman Empire and Iran. The alliance between Napoleon and Russia caused concern not only for Britain but also for the Ottoman and Iranian states. The alliance between France and Russia was actually made against England. To counter this alliance and prevent any foreign power from nearing India, Britain signed separate agreements with both the Ottoman Empire and Iran. Britain's desire to establish close relations with Iran, in order to secure the route to India, presented an unavoidable opportunity for the Qajar ruler, Fath Ali Shah, who had suffered heavy blows against Russia. To make the most of this opportunity, and upon the suggestion of the British representative in Iran, Sir Harford Jones, Fath Ali Shah decided to send a diplomatic envoy to the British capital. Consequently, Mirza Abu'l-Hasan Khan Shirazi was dispatched to London as a fully authorized ambassador. Mirza Abu'l-Hasan, one of Iran's prominent diplomats during the Qajar period, represented his country in both Britain and Russia during a time when Iran faced the expansionist policies of these major powers. He is remembered as one of the negotiators who signed the Golestan Treaty, which imposed harsh conditions on Iran by Russia. During his first diplomatic mission in London between 1809-1810, which is the focus of this study, Mirza Abu'l-Hasan attracted the attention of the British press. At a time when bloody wars between Iran and Russia were ongoing, he worked tirelessly to secure British support for his country. Russia's expansionist policies towards Iran were seen as a serious threat to British interests in India. The London Embassy of Mirza Abu'l-Hasan helped establish strong foundations for bilateral relations between Iran and Britain. Furthermore, in this successful embassy mission, he gained British support and continued to act in their interests for the rest of his life. Aside from this mission, Mirza Abu'l-Hasan later served as an ambassador to Russia (1815-1816) and again in London (1818-1821), and held the position of Foreign Minister of Iran twice. During his second mission to London, in addition to the British embassy, he was also responsible for relations with the embassies of the Ottoman Empire, France, and Austria. This study examines Mirza Abu'l-Hasan's diplomatic mission in Britain from 1809-1810 and its impact on Iran-Britain relations. In the introduction, the background of Mirza Abu'l-Hasan's ambassadorship to London is discussed first, followed by his life and his observations on Europe and European civilization in his work *Hayratnâme*, which he wrote during his ambassadorship to England.

Keywords: Mirza Abu'l-Hasan, Iran, Britain, London Embassy, Hayretnâme.

GİRİŞ

19. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Kaçar Hanedanı yönetimindeki İran'da da barış ve huzurun egemen olması beklenemezdi. Avrupa devletlerinin hızla sanayileşme yarışına girmesi, hammadde ve pazar arayışları ve bunun yanı sıra iki ülkenin içindeki siyasi ve ekonomik koşullar, emperyalist güçlerin dikkatini bu iki ülkenin sahip olduğu geniş topraklara, stratejik limanlara, ticaret yollarına, kısacası zengin yeraltı ve yer üstü kaynaklarına çekmiştir.¹ Kaçar Hanedanı'nın kurucusu Ağa Muhammed Han'ın öldürülmesinden sonra İran tahtına Feth Ali Şah geçmiştir. Feth Ali Şah Dönemi (1797-1834)'nde Orta ve Yakınoğu, İngiltere ile Fransa arasında büyük bir sömürge yarışına sahne olmuştur. *The Great Game* (Büyük Oyun) olarak tanımlanan bu emperyalist yarışa aynı dönemde Rusya da Kafkasya üzerinden İran'a yönelik yayılmacı bir politika izlemesiyle dâhil olmuştur. Bu üç devletin siyasi ve iktisadi emelleri Osmanlı ve İran'ın toprak bütünlüğünü ciddi anlamda tehdit etmiştir. İngiltere ve Fransa, özellikle Hindistan'a giden yolların güvenliğini sağlamak için İran ile yakın ilişkiler kurmuşlardır. Bu doğrultuda her iki devlet de İran sarayına diplomatlar göndererek siyasi ve diplomatik ilişkilerini geliştirmişlerdir.²

Feth Ali Şah, Rusların Kafkasya üzerinden İran'ı işgal etme teşebbüslerine siyasi ve diplomatik girişimlerle engel olmaya çalışsa da başarılı olamamıştır. Ruslarla yapılan savaşlar sonucunda yenilen İran, Kafkasya'da büyük topraklar kaybetmiştir.³ Fransa'nın Mısır'ı işgal etme girişimi ve Rusya'nın Kafkasya üzerinden İran'a yönelmesiyle İngiltere Hindistan'ın güvenliğini sağlamak adına İran ile yakın ilişkiler geliştirme çabasına

¹ Abdolvahid Soofizadeh-Özgür Türker, "Rusya-İran (Kaçar) İlişkileri Adına Dehşet Verici Bir Hadise: Rusya'nın Tahran Başkonsoloslugu Baskını ve Büyükelçi Aleksandr Griboedov ve Maiyetinin Katledilmesi (11 Şubat 1829)", *Belleten*, C. 82, S. 294, 2018, s. 569.

² Clement Markhan, *Tarih-i İran der Devre-i Kaçar*, terc. Mirza Rahim Ferzane, Neşr-i Ferheng-i İran, Tahran 1367, s. 33; Eralp Yaşar Azap, "İran'da Feth Ali Şah Dönemi (1797-1834) Askerî Reformları ve Sonuçları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 62, S. 2, 2022, s. 1107; Özgür Türker, *Güney Kafkasya'da Rusya-İran Nüfuz Mücadelesi (1779-1813)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, s. 494.

³ Said Nefisi, *Tarih-i İctimâi ve Siyasi-i İran*, C. 2, İntişârât-ı Bunyâd, Tahran 1366, s. 179-187; Yılmaz Karadeniz, "İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı Öncesi İran Siyaseti ve İki Sadrazamın Öldürülmesi (1800-1907)", *İran Çalışmaları Dergisi*, C. 6, S. 2, 2022, s. 230.

girmiştir. İran Şahı İran-Rus harbinde Fransa'dan destek almak için Napolyon'un daha önceden yaptığı ittifak teklifini kabul etmiştir. Napolyon, İngiltere'nin Ortadoğu ve Hindistan'daki gücünü kırmak için özellikle İran ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu istikrarsız durumundan yararlanmak istemiştir⁴.

Fransa, Napolyon zamanında İran ile siyasi ve askerî alanlarda anlaşmalar yaparak İngiltere'nin İran ve Hindistan'daki nüfuzuna engel olmayı planlamıştır. Bu amaçla 4 Mayıs 1807 tarihinde İran ile *Finkenstein Antlaşması*'ni imzalamıştır. Anlaşmanın şartları gereğince İran, İngiltere ile olan tüm ilişkilerini sonlandıracak ve İngiltere'ye savaş ilan edecek, Fransız askerlerinin İran'dan Hindistan'a geçişlerinde kolaylık sağlayacak, onlara yiyecek temin edecek ve Fars (Basra) Körfezi'ndeki tüm limanlarını Fransız filosuna açacaktır. Mukabilinde Fransa, o sırada Rusya ile savaş hâlinde olan İran'a her türlü askerî desteği sağlayacak ve İran ordusuna modern silahlar tedarik edecektir. Ayrıca Fransa, Rusya'yı işgal ettiği İran topraklarını geri vermesi için ikna edecektir.⁵ Fransa bu anlaşmadan sonra İran'daki İngiliz nüfuzunu tamamen kırmak için ticari antlaşmalar da imzalamıştır. Fransa ile yapılan bu anlaşmalardan tedirgin olan İngiltere, iki devlet arasında oluşan ittifakı bozmak için John Malcolm'u Hindistan'dan İran'a göndermiştir.⁶ Napolyon'un İran ile yaptığı anlaşmadan kısa bir süre sonra Rusya ile 7 Temmuz 1807 tarihinde *Tilsit Antlaşması*'ni imzalamıştır. Fransa'nın Rusya ile anlaşmasıyla İran'ı Rusya karşısında savunmasız bırakmıştır.⁷

Fransa'nın çıkarları doğrultusunda siyasi partner değişikliğine gitmesi, bölgedeki güç dengelerinin İngiltere lehine değişmesine neden olmuştur. Fransa'nın İran ve Osmanlı Devleti aleyhine Rusya ile ittifak kurması, İngiltere'nin İran ve Osmanlı devletleriyle yeni anlaşmalar ve ittifaklar yapmasını kolaylaştırmıştır. Fransa'nın Rusya ile yaptığı bu ittifak aynı zamanda İngiltere'ye karşı kurulmuş bir ittifak manasına gelmektedir. Öte yandan, İngiltere de bu ittifaka karşı denge sağlamak amacıyla İran ve Osmanlı devletleriyle yeni bir ittifak arayışına girmiştir. İngiltere bu çerçevede Osmanlı Devleti ile 5 Ocak 1809 tarihinde imzaladığı Kale-i Sultaniye Antlaşması'ndan yaklaşık bir ay sonra 12 Mart 1809 tarihinde İran'la da bir ittifak antlaşması imzalamıştır. İngiltere bu anlaşmalarla Hindistan siyasetinde ciddi bir tehdit hâline gelen Rusya ve Fransa'ya karşı önemli müttefikler kazanmıştır.⁸

Fransa, Rusya ile İran toprakları üzerinde anlaşınca, İngiltere ve Rusya karşısında İran'a verdiği vaatlerin boş olduğunu göstermiştir. Fransa'nın bu teşebbüsü İran'ın yanında Osmanlı Devleti'nin de güvenini sarsmıştır. Böylece İran'da Fransa'ya karşı ciddi bir muhalefet grubu oluşmuştur. İngiltere, bu muhalif grubunu destekleyerek İran üzerindeki nüfuzunu artırmak istemiştir.⁹ Fransa'nın İran yerine Rusya ile ittifak yapması İngiltere ile İran'ın yeniden yakınlaşmasına neden olmuştur. Bu fırsatı iyi bir şekilde değerlendiren İngiltere, İran ile anlaşmalar imzalayarak İran'daki nüfuzunu arttırmıştır. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın İran'a yönelik siyasetlerini engellemeye çalışarak güçsüz ve kendisine bağlı bir İran'ı siyasi emellerine daha uygun bulmuştur.¹⁰

İngiltere'nin Feth Ali Şah Dönemi'nde İran ile olan ilişkisi, büyük ölçüde emperyalizmin ilkeleri doğrultusunda şekillenmiştir. Hindistan ve Güney Asya'ya komşu olan İran'ın stratejik bir geçiş noktası olması, bu ilişkinin İngiliz çıkarlarına göre belirlenmesine yol açmıştır. Neticede İran emperyalist güçlerin bölgede uyguladıkları politikalar sonucu ağır bedeller ödemiştir. İngiltere, Hindistan'a başka bir gücün yaklaşmasını engellemeyi hedeflemiş, bu güzergâhtaki İran ve Afganistan'ın kendi nüfuz alanında kalmasını sağlamak amacıyla bu ülkelerin siyasi ve iktisadi açıdan güçlenmesini engellemiştir.¹¹

Feth Ali Şah Dönemi'nde, İngiltere'nin İran'a yönelik politikasının, zayıf bir İran'ın korunması üzerine kurulu olduğu aşikârdır. İngiltere, bu stratejisini İran-Rus savaşları esnasında ve sonrasında imzaladığı anlaşmalarla büyük ölçüde hayata geçirmiştir. Rusya'nın 1804 yılında İran topraklarına saldırarak başlattığı savaş sırasında Fransa'nın ihanetine uğrayan İran, Rusya'ya karşı güçlü bir müttefik konumunda olan İngiltere ile 1809

⁴ Abbas İkbâl Aştıyanî, *Tarih-i İran*, İntişârât-ı Debir, Tahran 1392, s. 470-471; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, yay. Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s. 204; Melike Sarıkçıoğlu, *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 23.

⁵ Mihail Sergeyeviç İvanov, *İran Tarihi: En Eski Çağlardan Yirminci Yüzyıla*, çev. Hasan Demiroğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 249; Yaşar Azap, *ağm*, s. 1108.

⁶ Gulamrıza Verheram, *Nizam-ı Siyasi-i ve Sazmanha-yı İçtimâi der Asr-ı Kaçar*, Tahran 1367, s. 256; Ali Asgar Şemim, *İran der Devre-i Saltanat-ı Kaçar*, 12. Baskı, Mudebbir, Tahran 1393, s. 54-54.

⁷ Yılmaz Karadeniz, "İran ve Türkistan'da İngiliz-Rus Mücadelesi (1856-1869)", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 20, Aralık 2009, s. 55; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 320; Eralp Yaşar Azap, *Şah Mat: 1820-1823 Osmanlı-İran Savaşı*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2023, s. 42.

⁸ Yaşar Azap, *ağm*, s. 1113; Abdolvahid Soofizadeh, *Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1795-1925)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, s. 66-68.

⁹ Yılmaz Karadeniz, *İslahat Görünümlü İngiliz İşgali'nin Safhaları İran Örneği (1800-1925)*, 2. Baskı, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 90-91; Mikail Devebakan, *İran'da Modernleşmenin Ayak Sesleri Mirza Melkum Han ve Faaliyetleri*, Selenge Yayınları, İstanbul 2023, s. 31.

¹⁰ Hüseyin Sultanzade, *Tarih-i Medaris-i İran*, Tahran 1364, s. 247; Yılmaz Karadeniz, *İslahat Görünümlü İngiliz İşgali'nin Safhaları İran Örneği (1800-1925)*, s. 58.

¹¹ Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 2. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul 2020, s. 299-300.

KAÇAR HANEDANI ELÇİSİ: HACI MİRZA EBÜ'L-HASAN HAN ŞİRAZÎ (İLÇİ)'NİN LONDRA SEFARETİ (1809-1810)

yılında bir dostluk anlaşması imzalamıştır.¹² Bir anlaşma gereği, İngiltere, İran'ın Rusya ile olan anlaşmazlıkları ve savaş durumu devam ettiği sürece her yıl İran'a 120.000 tümen ödeme taahhüdünde bulunmuştur. Mirza Ebü'l-Hasan, bu mali yardımın ödenmesi konusunu netleştirmek ve ikili ilişkileri sağlam temellere oturtmak amacıyla Londra'ya gönderilmiştir.¹³

1. Mirza Ebü'l-Hasan'ın Hayatı

Mirza Ebü'l-Hasan 1776 yılında Şiraz'da dünyaya gelmiştir. Babası Nadir Şah Afşar'ın sarayındaki ünlü kâtiplerden biri olan Mirza Muhammed Ali'dir. Nadir Şah, Mirza Muhammed Ali'nin öldürülmesini emretmiş, ancak Nadir Şah öldürülünce Mirza Muhammed Ali ölümünden kurtulmuştur. Daha sonra Kerim Han Zend'e katılan Mirza Muhammed Ali, Zend Hanedanı'nın son dönemlerinde vefat etmiştir.¹⁴ Mirza Ebü'l-Hasan, Kaçar şahlarından Ağa Muhammed Han ve Feth Ali Şah'ın sadrazamı Hacı İbrahim İtimâdü'd-devle'nin yeğeni ve damadıydı. 1800 yılında şahın gözünden düşen Hacı İbrahim hapsedilmiştir. Ardından çoğu akrabası kaçmış, kaçamayanlar ise ya öldürülmüş ya da gözlerine mil çekilmiştir.¹⁵ O zamanlar Şüşter valisi olan Mirza Ebü'l-Hasan görevden alınıp tutuklanarak Tahran'a gönderilmiştir. Ancak bazı saray mensuplarının araya girmesiyle affedilmiş ve Şiraz'a sürgüne gönderilmiştir. Can güvenliği endişesiyle Şiraz'dan Basra'ya kaçmış ve oradan Hac vazifesini yerine getirmek üzere Mekke'ye gitmiştir. Oradan da Hindistan'a giderken Dekken'in Haydarâbâd'ında alıkonulmuştur. Haydarâbâd Nizam'ın¹⁶ nedimelerinin safına girmiş ve birkaç yıl onun hizmetinde kalmıştır. Hizmetine karşılık aylık 200 Rupi maaş almıştır. Ayrıca burada kaldığı süreçte İngilizce öğrenmiştir.¹⁷ Nihayetinde, Feth Ali Şah 1809 yılında İtimâdü'd-devle'nin ailesini affetmesiyle Mirza Ebü'l-Hasan Şiraz'a dönmüştür. Hüseyin Ali Mirza'nın, yani Feth Ali Şah'ın oğlunun yasavulluk¹⁸ görevine atanmıştır. Ancak bu görevden pek memnun kalmamıştır. İngilizce bildiği için daha üst makamların hayallerini kurmuştur.¹⁹ Bir süre sonra İsfahan'a gitmiş ve orada, eşinin akrabası olan Hacı Muhammed Hüseyin Han'ın hizmetine girmiştir. Hacı Muhammed Hüseyin Han'ın desteğiyle yeniden devletin hizmetine girmiştir. Devletin çeşitli makamlarında görev yaptıktan sonra 7 Mayıs 1809 tarihinde İran'daki İngiliz Elçisi Sir Harford Jones'in sekreteri James Morier ile birlikte Tahran'dan ayrılarak Tebriz-Erzurum-İstanbul yoluyla 25 Kasım'da Plymouth'a ulaşmıştır.²⁰

Londra'ya elçi göndermek İngiltere'nin İran'daki temsilcisi Sir Harford Jones'in fikriydi. Ancak, Batı'ya yapılan seyahatler, İranlılar için tuhaf ve alışılmadık olduğundan, kimse bu yolculuğa çıkmak istememiştir. Sonunda, bu görev Mirza Ebü'l-Hasan'a verilmiş ve şah ona *Han* ünvanını vererek bu göreve atamıştır.²¹ James Baillie Fraser ise seyahatnamesinde, Mirza Ebü'l-Hasan'ın Londra'ya elçi olarak atanmasının, o dönemde İranlılar arasında Batı'da görev yapmanın aşağılayıcı bir iş olarak görülmesi ve İran sarayındaki ileri gelenlerin bu görevi reddetmesi nedeniyle gerçekleştiğini iddia etmiştir.²² Ancak İranlı bazı tarihçiler bu görevi, onun Hacı Muhammed Hüseyin Han ile olan yakınlığına bağlamaktadırlar.²³

¹² Pio-Carlo Terenzio, *Rekabet-i Rus ve İngilis der İran ve Afganistan*, terc. Abbas Azerin, İntişarat-ı Pengah Tercüme ve Neşr-i Kitab, Tahran 1359, s. 15; İran ile İngiltere arasında imzalanan bu anlaşmanın içeriği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abbas Ramazani, *Mu'âhedât-ı Tarih-i İran*, Terfund, Tahran 1386, s. 82-83; Özgür Türker, *Güney Kafkasya'da Rusya-İran Nüfuz Mücadelesi (1779-1813)*, s. 247-248.

¹³ Ali Ekber Safi Pur, "Vasiyetname-i Mirza Ebü'l-Hasan Han İlçi Şirazî", *Gençine-i Esnad*, S. 54, 1383, s. 14-15.

¹⁴ Mehdi Bamda, *Şerh-ı Hal-ı Recal-ı İran der Karn 12, 13 ve 14 Hicri*, C. 1, Zevâr, Tahran 1371, s. 35.

¹⁵ Hüseyin Saadet Nuri, *Rical-ı Devre-i Kaçariye*, Vahid, Tahran 1364, s. 16; Bamdad, *age*, s. 35.

¹⁶ Hindistan'ın güneyinde Bâbürlü devlet adamı Nizâmülmülk Âsafcah tarafından 1724 yılında kurulan ve 1948 yılına kadar hüküm süren devlet, Haydarâbâd Nizamlığı olarak bilinir. Bu devlet, Dekkan bölgesinde kurulmuş olup, Hindistan'ın en büyük ve en zengin prensliklerinden biriydi. Nizâmülmülk Âsafcah, Bâbürlü Devleti'nden bağımsız olarak kendi yönetimini kurmuş ve kendisini Nizam ünvanıyla bağımsız bir hükümdar ilan etmiştir. Haydarâbâd Nizamlığı, hem Müslüman hem de Hindu halkın yaşadığı çok uluslu bir yapıydı ve kültürel, ekonomik ve askerî açıdan bölgedeki önemli güçlerden biri olmuştur. 1948 yılında, Hindistan'ın bağımsızlığından sonra, Haydarâbâd Nizamlığı Hindistan Birliği'ne katılmış ve bağımsız bir devlet olarak varlığı sona ermiştir. Bkz. Azmi Özcan, "Haydarâbâd Nizamlığı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul 1998, ss. 32-35; Cemil Kutlutürk, "Hindistan'da Kurulan Haydarabad Nizamlığı'nın Osmanlı Devleti'ne Verdiği Destek", *Tarih Dergisi*, S. 78, 2022, ss. 73-99.

¹⁷ Bamdad, *age*, s. 35; İsmail Rain, *Mirza Ebü'l-Hasan Han İlçi*, Cavidan, Tahran 1357, s. 21-22; Ancak İranlı bazı tarihçiler Ebü'l-Hasan'ın Şiraz'a sürüldüğünde kendi İngilizlerin yardımlarıyla Basra üzerinden Hindistan'a kaçarak Bombay'da (Mumbai) ikamet ettiğini aktarmışlar. İsmail Rain, *Hukûk-i Begîran-ı İngiliz der İran*, Çaphâne-i İlmi, Tahran 1373, s. 19.

¹⁸ بيساول: Ordu içinde, kurultaylarda, toylarda askerî hiyerarşiyi teftiş eden ve mevkileri tayin eden görevlidir. Sefer sırasında ise, askerlerin düzenini ve hareket planını organize ederdi. Ayrıca, yöneticiler ve hanlar suç işlediğinde onların mallarını müsadere etmek ve idam cezalarını uygulamakla da sorumludur. Bkz. Mustafa Uyar, "İlhanlı İran Moğolları Ordusunda Hiyerarşi: Askerî Yetkililer ve Nitelikleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 49, S. 1, 2009, s. 42; Ahmet Korkmaz, *Kara-Koyunlu Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, Efe Akademi, İstanbul 2022, s. 46; Eralp Erdoğan, *Safevi Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, Yeditepe Yayinevi, İstanbul 2019, s. 138.

¹⁹ İsmail Rain, *Mirza Ebü'l-Hasan Han İlçi*, s. 22.

²⁰ Rıza Kulu Han Hidayet, *Tarih-i Ravzatu's-Safâ-yı Nasrî*, tash. Cemşid Keyanfer, C. 13, Esatir, Tahran 1380, s. 7610; Henry B. McKenzie Johnston, "Hajji Baba and Mirza Abul Hasan Khan: A Conundrum." *Iran Journal of the British Institute of Persian Studies*, C. 33, 1995, s. 93.

²¹ Said Nefisi, *Tarih-i İçtimâi ve Siyasi-i İran*, C. 1, İntişarât-ı Bunyâd, Tahran 1366, s. 189-190; Hasan b. Hasan Fesaî, *Farsnâme-i Nasrî*, tash. Mensur Rastgâr Fesaî, C. 1, Emir Kebir, Tahran 1382, s. 699-700.

²² Negin Yaverî, *Ebü'l-Hasan Şirazî*, 1399, (www.cgie.org.ir/fa/article/226419 (27.08.2024)).

²³ Abdurrezzak Dunbulî, *Meâsir-i Sultaniye*, tash. Golam Hüseyin Zergerinejad, Müesses-e İntişarât-ı Ruzname-i İran, Tahran 1351, s. 211, 247; Bamdad, *age*, s. 35-36.

Mirza Ebü'l-Hasan'ın İngiltere elçiliği 1809 yılında başlamış ve 1810 yılına kadar devam etmiştir²⁴. Mirza Ebü'l-Hasan'ın İngiltere Kralı III. George'un sarayındaki ilk görevi, ona *İlçi* (elçi) ünvanını kazandırmıştır. Mirza Ebü'l-Hasan, Londra'da büyük bir etki yaratarak âdeta İngiliz sosyetesinin gözdesi hâline gelmiştir. Öyle ki dönemin popüler gazeteleri sık sık onun faaliyetlerinden bahsetmiş ve onu *Londra sosyetesinin sevgilisi* olarak öne çıkarmıştır. Bu hayranlığın sonucu olarak iki ünlü İngiliz ressam, onun portresini yaparak bu sevgiyi ölümsüzleştirmiştir (Bkz. Ek 1 ve Ek 2). Bu durum, onun diplomatik yeteneklerinin yanı sıra kişisel cazibesinin de ne kadar etkileyici olduğunu göstermiştir. Mirza Ebü'l-Hasan, bu maceralı yolculuğun anılarını “حیرت نامه: سفرنامه ابوالحسن ایلیچی به لندن” *Hayretnâme: Sefernâme-i Ebü'l-Hasan İlçi be London* adıyla kaleme almıştır. Bu eser, iki asır önce bir İranlının, Avrupa'ya ve Avrupalıların âdetlerine, siyasetine ve ahlakına dair bakış açısını yansıtmaktadır. Eser daha sonra *A Persian at the Court of King George 1809-1810* adıyla İngilizceye çevrilmiştir.²⁵ Aslında, İran elçisinin bu seyahat sırasında karşılaştığı olaylar, birçok esere konu olmuştur. Bunlar arasında, İran elçisinin Londra'ya yaptığı seyahati anlatan *Hacı Baba-i İsfahani* adlı kitabı yazar James Morier'in eseri sayılabilir²⁶. Hayretnâme'de anlatılanlar, İran elçisi ile Londra'daki aristokratlar ve devlet adamları arasındaki kültürel çatışmaları açıkça ortaya koymaktadır. Eserde yazılan hikâyelerin en önemlisi, İran elçisinin İngiltere başbakanının kızına duyduğu aşktır. Bu durum, İngilizler için şaşkınlık ve gülme konusu olurken, İran elçisi bu aşktan dolayı ağlayarak Hafız'ın gazellerini okumuştur.²⁷

Mirza Ebü'l-Hasan, İngiltere'deki diplomatik görevlerini yerine getirdikten sonra İngiltere'nin İran'a tayin ettiği yeni elçisi Sir Gore Ouseley ve sekreteri James Morier ile birlikte 16 Temmuz 1810 tarihinde İran'a doğru yola çıkmıştır.²⁸ O dönemlerde İngiltere ile İran arasındaki yolculuklar genellikle yelkenli büyük gemilerle yapılmaktaydı. Bu nedenle Mirza Ebü'l-Hasan, Sir Gore Ouseley ve özel sekreteri James Morier ile birlikte Plymouth limanında yelkenli bir gemiye binip İngiltere'den ayrılarak İran'a doğru yola çıkmıştır. Ancak gemi, denizde şiddetli bir fırtınaya yakalanmış ve şiddetli esen rüzgâr geminin kontrolünü kaptanın elinden alarak açık denizlere (okyanus) doğru sürüklemiştir. Mirza Ebü'l-Hasan ve beraberindekiler okyanusta yollarını kaybetmişler. Nerede olduklarını ve nereye gittiklerini bilmeden ilerleyerek birkaç hafta sonra bir kara görmüş, perişan hâlde olmalarına rağmen sevinerek buranın nere olduğunu anlamak için kayıkla karaya çıkmışlar. Karaya çıktıkları yer bugünkü Brezilya'nın *Rio De Janeiro* şehriydi. Mirza Ebü'l-Hasan, tesadüfen de olsa Amerika kıtasına ayak basan ilk İranlı olarak tarihe geçmiştir. Brezilya'da bir müddet kaldıktan sonra yine deniz yoluyla yaklaşık yedi ay sonra Hindistan'ın Bombay (Mumbai) limanına ulaşmışlar. Burada İngiltere tarafından daha önceden taahhüt edilmiş olan ateşli silahlar, mühimmat ve yaklaşık otuz kişilik subay ve askerî eğitmen İran ordusunu eğitmek için Mirza Ebü'l-Hasan ile İran'a varmıştır.²⁹

İran elçisi ünvanıyla İran'ın başta Rusya ve İngiltere olmak üzere Avrupa ülkeleriyle diplomatik ilişkilerinde aktif rol oynayan Mirza Ebü'l-Hasan 1824 yılında Feth Ali Şah tarafından Hariciye Nezareti Nâzırı olarak atanmıştır. Mirza Ebü'l-Hasan hariciye nâzırı olmadan önce Londra Sefareti (1809-1810), Rusya Sefareti (1815-1816) ve Londra Sefareti (1818-1821) gibi önemli diplomatik görevlerde bulunmuştur.³⁰ Mirza Ebü'l-Hasan, ikinci İngiltere elçiliğinin yanı sıra Osmanlı, Fransa ve Avusturya elçiliklerinden de sorumlu tutulmuştur. Ayrıca İstanbul'a vardığında, İran hükümdarının Osmanlı hükümdarına hitaben yazdığı dostane mektubu Sultan'a takdim etmiştir.³¹ Ebü'l-Hasan iki kez hariciye nâzırlığı makamına getirilmiştir. İlk görevi 1824 yılından 1834 yılına kadar yani Feth Ali Şah'ın ölümüne kadar yaklaşık on bir yıl sürmüştür. İkinci görevi ise 1838 yılından 1845 yılına yani ölümüne kadar sürmüştür.³²

Mirza Ebü'l-Hasan'ın öne çıkan en belirgin özelliği, erken dönem Kaçar tarihinin tartışmalı barış antlaşmalarından olan Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) antlaşmalarında imzasının bulunmasıdır. Ayrıca,

²⁴ Mirza Ebü'l-Hasan'ın maiyetindekiler ise şunlardır: Kerbelâi Hasan (Nâzır ve Aşçı), Abbas Bey (Münşi/Kâtip), Muhammed Rahim Bey (Öncü/Atlı Asker), Hüseyin ve Haşim (Hizmetkâr), Abdullah ve Sadık (Odacı/Hizmetçi) bkz. Mirza Ebü'l-Hasan Han Şirazi, *Hayretnâme: Sefernâme-i Ebul Hasan İlçi be London*, haz. Hasan Mürselevend, Mu'esses-i Hedemât-ı Ferhengi-i Resâ, Tahran, 1364, s. 26.

²⁵ Özgür Türker, “Mirza Ebül Hasan Han İlci'nin Rusya Sefareti (1815-1816)”, *Atlas International Congress on Social Sciences 7. (23-25 September 2020)*, Budapest Hungary, Ed. Henrietta Nagy-Ragif Huseynov, ISPEC Publications 2020, s. 495-496; Mirza Muhamed Hadi Ulvi Şirazi, *Sefernâme-i Mirza Ebul Hasan Han Şirazi (İlçi) be Rusiye*, haz. Muhammed Golbon, Dünya-i Kitap, Tahran 1363, s. 3-5; Abu Al-Hasan Khan, *A Persian at the Court of King George 1809-1810*, çev. Margaret Morris Cloake, David & Charles, London 1988; Şirazi, *age*, s. 17-36.

²⁶ James Morier, *Hacı Baba-i İsfahani*, terc. Mehdi Afşar, İntişârât-ı İlmî, Tahran 1376.

²⁷ Negin Yaverî, “*Ebü'l-Hasan Şirazi*”, (www.cgie.org.ir/fa/article/226419 (27.08.2024).

²⁸ Mahmud Mahmud, *Tarih-i Revâbit-i Siyasi-i İran ve İngiliz*, C. 1, İkbâl, Tahran 1353, s. 130; Javadi, H., “Abu'l-Hasan Khan İlçi,” *Encyclopædia Iranica*, C. 1/3, s. 308-310.

²⁹ Abdurrazza Hüşeng Mohdevî, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 18. Baskı, Emir Kebir, Tahran 1392, s. 219; Asgar Fethi, “Mirza Ebul Hasan İlçi Nohostin İrani der Amerika”, *Mihr*, S. 8, 1331, s. 476-479; Şirazi, *age*, s. 367-370; Mahmud, *age*, s. 131; Ayrıca, Mirza Ebü'l-Hasan'ın seyahat güzergâhı için (Bkz. Harita 1).

³⁰ Hidayet, *age*, s. 7610; Bamdad, *age*, s. 36-37.

³¹ Muhammed Hasan Han İtimâdü's-Saltana, *Tarih-i Muntazam-ı Nasrî*, tash. Muhammed İsmail Rızvani, C. 3, Dünya-i Kitap, Tahran 1363, s. 1493; Muhammed Taki Lisanü'l-Mülk Sipehr, *Nasihü'l-Tevarih Tarih-i Kaçariye*, tash. Cemşid Giyanfer, C. 1, Esatir, Tahran 1390, s. 184.

³² Willem Floor, “Tarihçe-i Vezâret-i Umur-u Harice-i İran”, çev. Cevad Kerimî, *Tarih-i Revâbit-i Harici*, S. 24-25, 1384, s. 93; 1566; Bamdad, *age*, s. 37.

KAÇAR HANEDANI ELÇİSİ: HACI MİRZA EBÜ'L-HASAN HAN ŞİRAZÎ (İLÇİ)'NİN LONDRA SEFARETİ (1809-1810)

1841'deki İngiltere-İran ticaret antlaşmasının imzalanmasında da önemli bir rol oynamıştır. Mirza Ebü'l-Hasan, 1845 yılında Tahran'da vefat etmiştir.³³

2. Mirza Ebü'l-Hasan'ın Elçilik Görevi

Napolyon Bonapart'ın Avrupa siyaset sahnesine çıkışı ve onun fetihleri, Avrupa devletlerinin dış ilişkilerinde önemli değişimlere yol açmıştır. İran'ın coğrafi konumundan dolayı Rusya ile Hindistan'a komşu olması, bu ülkeyi Rusya, Fransa ve İngiltere'nin rekabetine dâhil etmiştir. Rusya'nın İran'ın güneyi ve Hindistan'daki İngiltere'nin nüfuz alanına müdahale çabaları ve Napolyon'un İngiltere'nin gücünü zayıflatma gayretleri, İran ve Fransa arasında Finkenstein Antlaşması'nın imzalanmasına zemin hazırlamıştır. Napolyon, 1807 yılında Finkenstein'da İran ile bir dostluk antlaşması imzalamıştır. Feth Ali Şah, onun yardımıyla Gürcistan'ı Ruslardan geri almanın hayallerini kurmuştur. Ancak aynı yıl Napolyon, Tilsit'te Ruslarla barış antlaşması imzalamasıyla Feth Ali Şah, İngilizlere yönelmeye mecbur kalmıştır. Fransa ile Rusya arasında dostluk antlaşmasının yapılması, İran'ı İngiltere ve Rusya'ya karşı güçlü bir müttefikten mahrum bırakmıştır. Tilsit'teki görüşmeler ve Napolyon'un Rusya ile anlaşmasından sonra, Fransız General Gardenne İran'dan ayrılmış, ardından Sir Harford Jones liderliğindeki İngiliz heyeti İran ile bir anlaşma imzalamıştır. Bu gelişmeler üzerine Feth Ali Şah, Mirza Ebü'l-Hasan'ı anlaşmanın İngiltere tarafından imzalanmasını sağlamak üzere Londra'ya göndermiştir. Mirza Ebü'l-Hasan, beraberindeki heyetle birlikte Londra'ya giderek anlaşmanın onaylanmasını sağlamıştır.³⁴ Bunun üzerine İran hükümdarı Feth Ali Şah, İngiltere ile ilişkilerini iyileştirmeyi uygun görmüş ve bu doğrultuda Londra'ya bir elçi gönderme kararı almıştır.³⁵

Mirza Ebü'l-Hasan'ın elçilik görevi, İran için pek fazla fayda sağlamamıştır. Kendisi tarafından yazılan ve hâlâ İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın arşivlerinde saklanan bir belge, bu durumu doğrulamaktadır. Bu belgeye göre, Feth Ali Şah, Mirza Ebü'l-Hasan'a dört önemli talimat vermiştir. Bu talimatlar şunlardır:

- İngiltere'nin, Rusya ile İran arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde arabuluculuk yaparak Gürcistan'ın geri alınmasını sağlamasını istemek
- Ordunun maaşları için mali yardım talep etmek.
- İran'ın askeri güçlerini donatmak ve güçlendirmek.
- İngiltere'den İran'a daimî bir elçi göndermesini talep etmek.³⁶

Yine de Mirza Ebü'l-Hasan bu seyahatte İngiltere'nin dostluğunu kazanmada başarılı olmuş ve İran-İngiltere ilişkilerinin iyileştirilmesi yönünde önemli adımlar atmıştır. Ayrıca İngiltere'de mason localarına üye olmuştur. Ancak, bu locaları İran'da yaymak için herhangi bir çaba göstermediği anlaşılmaktadır. İsmail Rain, *"Bu adamın bakanlık ve büyükelçilik dönemindeki eylemleri o kadar utanç verici ve yüz kızartıcıdır ki onu ülkenin birinci derece hainleri ve yolsuzluk, rüşvetçilik ve yabancılara casusluk yaymaya çalışanlar arasında saymak gerekir"* demesine rağmen, Mirza Ebü'l-Hasan'ın Tahran'da mason locaları kurduğuna dair herhangi bir kanıt bulunamadığını belirtmektedir. Bununla birlikte, bu durum Mirza Ebü'l-Hasan'ın İngiliz hükümetine olan bağımlılığıyla çelişmemektedir. Çünkü aynı seyahatte İngiltere'ye hizmetleri karşılığında Hindistan Doğu Hindistan Şirketi'nden aylık 1.000 rupi maaş aldığı bilinmektedir.³⁷

3. Hayretnâme'nin Muhtevası:

Mirza Ebü'l-Hasan, Londra'da kaldığı süre boyunca ve seyahati sırasında, İngiltere'deki birçok bilimsel, endüstriyel, sosyal, teknik ve siyasi kurumu ziyaret etmiş, bu ülkede yaygın olan birçok uygulamayı yakından incelemiştir. Yetimhaneler, okullar, fabrikalar ve diğer yapılar, bu dış görünüşe hayran kalan İranlı'nın ilgisini çeken yerler arasındadır. Hayretnâme eseri, davetler, gezintiler, seyahatler, fabrikalar, tarlalar, bahçeler ve binalara yapılan ziyaretlerin detaylarıyla doludur. Hikâyeler, süsleme düşkünlüğü, akşam eğlenceleri, zevk ve sefa, kadın düşkünlüğü ve aşk maceraları, eserin birçok sayfasını kaplamaktadır. Sanki Mirza Ebü'l-Hasan, bu yolculuğa yalnızca kadınların güzelliğini ve danslarını tasvir etmek için gönderilmiş gibi bir izlenim bırakmaktadır. Bununla birlikte, Mirza Ebü'l-Hasan oradaki bazı ahlaki yozlaşmalardan da hoşnutsuzluğunu dile getirir: *"Hamama girdiğimize pişman olduk. Tanrı korusun, orada insan suretinde ve bu şehrin ileri gelenlerinden sayılan kimseler, hayvanlar gibi Ermeni çocuklarla sapkınlık yapıyorlardı. Anlaşılan, bu şehirde hem sıradan halk hem de elitler bu çirkin işle meşgul ve hiçbir şekilde buna utanmıyorlar. Şaşkınlık içinde hamamdan çıkıp şehri gezdik."* Mirza

³³ Manoutchehr Eskandari-Qajar, "Persian Ambassadors, their Circassians, and the Politics of Elizabethan and Regency England", *Iranian Studies*, C. 44, S. 2, 2011, s. 258.

³⁴ Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, s. 288-304.

³⁵ Nikki R. Keddie, *Rişeha-yı İnkılab-ı İran*, çev. Abdürrahim Cevahî, Kalem, Tahran 1369, s. 74-75; Şirazî, *age*, s. 15-16.

³⁶ Ebü'l-Kasım Tahiri, *Tarih-i Revâbit-i Bazargâni ve Siyasi-i İran ve İngiliz*, C. 1, İntişârât-ı Encümen-i Âsar-ı Millî, Tahran 1356, s. 429-430.

³⁷ İsmail Rain, *Hukûk-i Begîran-ı İngiliz der İran*, s. 29-31.

Ebü'l-Hasan'ın Batı medeniyetinin unsurlarına yönelik bakışı, sonraki dönemlerdeki aydınların Batı'yı idealize etme eğiliminin başlangıcı olarak değerlendirilebilir. O, Batı'nın çıplaklık kültürünü en üst seviyede resmeder. Ancak kendisi belki de bunun farkında değildir.

Mirza Ebü'l-Hasan'ın gözlemleri, *Hayretnâme* ismiyle anılan kitabında topladığı şaşırtıcı ve ilginç olaylardan oluşur. Adından da anlaşılacağı gibi bu eser, yazarın Avrupa'da gördüğü ve duyduğu sıra dışı olayların bir derlemesidir. Bu eserde, yazarın Avrupa'daki gözlemleri ve deneyimleri, şaşkınlık ve hayranlık dolu bir dille anlatılmaktadır. Daha önce Hindistan'da İngilizce öğrenmiş olması, bu süreçte işini kolaylaştırmıştır. Örneğin, yazarın bir kilisede gördüğü mimari yapılar ve sanat eserleri, onu büyük bir hayranlığa sürüklemiştir. Kilisenin içindeki duvar resimleri, süslemeler ve renkli camlar o kadar etkileyici bulunmuştur ki yazar bunları tarif ederken kelimelerin yetersiz kaldığını ifade etmiştir. Bu yapıları, Sasanî İmparatorluğu'nun ünlü yapılarıyla kıyasladığında, gördüklerinin ne denli etkileyici olduğunu vurgulamaktadır.

Yazarın dikkatini çeken bir diğer konu da Avrupa'daki sosyal hayat ve davetlerdir. Yazarın katıldığı çeşitli davetler ve bu davetlerde gözlemediği sosyal davranışlar, onu derinden etkilemiştir. Bir davette, bakanlar, prensler ve eşleriyle birlikte dokuz yüz yirmi kişinin bir araya geldiğini görmüştür. Bu davette, misafirlerin birbirine gösterdiği sıcaklık ve içtenlik, onu çok etkilemiş ve kendi ülkesinde de bu tür sosyal etkileşimlerin yaygınlaşmasını arzu ettiğini dile getirmiştir. Ayrıca, yazarın Avrupa'daki aşk ve romantizm üzerine yaptığı gözlemler de oldukça ilginçtir. Gördüğü aşk ilişkilerini *gerçek aşk* olarak tanımlar ve bu tür ilişkilerin kendisini derinden etkilediğini aktarmıştır. Yazar, Avrupa'da gördüğü bu davranış biçimlerini hayranlıkla anlatırken, bunların kendi toplumunda da örnek alınması gerektiğini ima etmiştir.

Mirza Ebü'l-Hasan, Avrupa'da gözlemediği toplumsal ve ahlaki davranışları överken özellikle İngiliz kadınlarının iffetini ve bağımsızlıklarını büyük bir hayranlıkla anlatmıştır. Öyle ki kendi ülkesindeki kadınların da bu erdemlerden faydalanmasını dilemiştir. Mirza Ebü'l-Hasan, İngiliz kadınlarının hür ve bağımsız bir şekilde yaşamalarını örnek alarak İranlı kadınların da benzer bir ahlaki duruma erişmelerini temenni etmiştir. O, İngiliz kadınlarının hür ve özgür bir şekilde yaşamalarını övgüler yağdırır ve İranlı kadınların da bu özelliklere sahip olmasını arzular. İngiliz kadınlarının eşlerine olan sadakatini ve sevgi dolu ilişkilerini överek bu davranışların İran'da da yaygınlaşmasını dilemiştir. Mirza Ebü'l-Hasan, bu anlayışın İran toplumunu daha mutlu ve huzurlu bir hâle getirebileceğini iddia etmiştir.

Yukarıdaki ifadeler, Mirza Ebü'l-Hasan'ın batı kültürüne duyduğu hayranlığı ve kendi toplumunun bazı yönlerine karşı hissettiği eksikliği yansıtır. Onun bu görüşleri, bir yandan Batı'nın olumlu yönlerini överken diğer yandan kendi kültürel değerlerine karşı bir yabancılaşma yaşadığını yansıtmaktadır. Bu durum, dönemin bazı aydınlarının batının etkisi altında yaşadığı içsel çatışmaları ve kendi kimliklerine dair sorgulamalarını da gözler önüne sermiştir.

Her ne kadar *Hayretnâme* adlı eser, Mirza Ebü'l-Hasan'ın bazı bilgi ve uzmanlık alanlarını gözler önüne serse de bu eserde Batı'nın körü körüne taklit edilmesi gerektiği gibi yüzeysel ve olgunlaşmamış bir bakış açısı hâkimdir. Batı ülkelerindeki ilerleme ve dönüşümün asıl nedenlerini derinlemesine analiz etmek yerine, yalnızca bu gelişmelerin dışsal ve yüzeysel kalan yönleriyle ilgilenmiş ve bunlar karşısında hayrete düşmüştür. Mirza Ebü'l-Hasan'ın, o dönemde İran'daki insanlara sunduğu yeni bilgiler, her ne kadar onlar için belirli açılardan faydalı olmuş olsa da genelde o dönemde ihtiyaç duyulan eğitimleri doğru bir biçimde sunamamış ve batı medeniyetini İranlılara kapsamlı bir şekilde tanıtmaya konusunda yetersiz kalmıştır. Başka bir deyişle, *Hayretnâme* sadece Batı'daki binaları, mekânları ve sanayi gibi dışsal unsurları anlatmakla yetinmiş, bu gelişmelerin nasıl elde edildiğini ve nasıl ilerleme kaydedildiğini açıklamaktan uzak kalmıştır. Ayrıca, Batı medeniyetini benimsemeye yönelik önerileri tamamen bir Batı hayranlığına dayanmaktadır. Bu durum ise eserin en önemli sorunlarından birisini teşkil etmektedir. En önemlisi ise, yazısında bıraktığı yanlış yönlendirmelerle, 20. yüzyılda İran'daki Batı hayranlığının köklerinden birini kolayca kendine mal etmesidir.

Mirza Ebü'l-Hasan, İngiltere'de bulunduğu süre boyunca bazı sanayi tesisleri ve Plymouth gemi yapım tersanesi detaylı bir şekilde gezdirilmiştir. *Hayretnâme*'de, bu tersanenin gece ve gündüz vardiyalı olarak çalıştığı ve savaş gemileri ürettiği ayrıntılı bir biçimde anlatılmaktadır.

Mirza Ebü'l-Hasan'ın gözünde, İngiltere'deki banknot para sistemi ve bankaların verdikleri faizler kayda değer gelişmeler arasında yer almıştır. Kristal üretimi, tüfek, tabanca ve top fabrikalarını ziyaret eden Hasan, ayrıca Londra'daki kütüphanelerin sunduğu hizmetlerden de övgüyle bahsetmiştir. Ziraat aletleri yapımında çalışan bir usta ile yaptığı görüşme, notlarında önemli bir yer tutmuştur. Ülkede icat sahiplerine verilen ödüller ve bu icatların değerinden söz ederken, "*bu şekilde fikir nasıl gelişmesin*" ifadesini kullanmıştır. Fabrikalarda kullanılan buharlı makineleri anlatırken de şu gözlemini aktarmıştır: "*Eskiden yüz işçinin yapamadığı işi, su, ateş ve buharın gücüyle on işçi rahatlıkla yapabiliyor.*"

Hayretnâme'nin, yazarın sefahat düşkünü ve şehvetperest kişiliğinin bir yansıması olduğu söylenebilir. Eserde yer alan unsurlar, elçinin kişiliğindeki bu eğilimlerin bir örneği olarak karşımıza çıkar. Her ne kadar

KAÇAR HANEDANI ELÇİSİ: HACI MİRZA EBÜ'L-HASAN HAN ŞİRAZÎ (İLÇİ)'NİN LONDRA SEFARETİ (1809-1810)

kendisini dürüst ve toplumsal sapmalardan uzak biri olarak tanıtmaya çalışsa da eserin genel ruhu, Mirza Ebü'l-Hasan'ın şaşkıncı derecede sefahat düşkün ve şehvetperest olduğunu ortaya koyar. Eserin genelinde, Batı'nın güzel kadınlarının dansları, şarkıları ve eğlenceleri detaylı bir şekilde anlatılmış olup bu durum elçinin hayranlığını ve şaşkınlığını daha da artırmıştır. Bu değişken mizaçlı İranlı, gecelerini eğlence içinde geçirirken bu seyahatin esas amacı olan diplomatik görevlerini yerine getirip getirmediği sorgulanmaya açılır.³⁸

SONUÇ

Kaçar Hanedanı'nın ikinci hükümdarı Feth Ali Şah Dönemi'nde, İran coğrafi konumu nedeniyle emperyalist güçlerin küresel rekabet sahasına dönüşmüştür. Avrupa'da Napolyon'un yükselişi ve İngiltere'nin sömürgeci politikaları, Fransa ile İngiltere'yi Avrupa dışında da karşı karşıya getirmiştir. Napolyon, sömürgecilik yarışında Hindistan ve Osmanlı yönetimindeki Mısır'ı hedef almış, bu doğrultuda harekete geçmiştir. Ancak Mısır'ı işgal girişiminde başarısız olması, onu Hindistan'la ilgili yeni planlar yapmaya yöneltmiştir. Bu planlarda İran, Hindistan'a açılan kapı olarak önemli bir rol oynamıştır. Fransa'nın İran'a ilgisi, İngiltere'yi tedirgin ederek harekete geçmesine sebep olmuştur. Aynı dönemde, kuzey komşusu Rusya da Kafkasya üzerinden İran'a yönelik işgal girişimlerine başlamıştır. Rusya karşısında ağır yenilgiler alan Feth Ali Şah, müttefik arayışına yönelmiş ve önce Fransa ile ittifak görüşmeleri yapmıştır. Ancak Fransa'nın İran yerine Rusya ile ittifak kurması, İngiltere ile bir ittifaka zemin hazırlamıştır. Feth Ali Şah'ın, Rusya'ya karşı Fransa ve İngiltere ile ittifak arayışları, İran'ı uluslararası diplomatik rekabetin merkezine taşımıştır. Bu rekabette İngiltere başarılı olmuş ve 1809'da İran ile bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmanın İngiltere Kralı tarafından onaylanması için İran'ın Londra'ya bir elçi göndermesi kararlaştırılmış ve bu görev Mirza Ebü'l-Hasan'a verilmiştir.

Bu çalışma, Kaçar Hanedanı Sefiri Mirza Ebü'l-Hasan'ın 1809-1810 yıllarında gerçekleştirdiği Londra Sefaretini konu edinmiştir. Mirza Ebü'l-Hasan, 1809 yılında Tahran'dan ayrılarak karayoluyla İstanbul'a, oradan da deniz yoluyla Plymouth'a ulaşmıştır. Çalışmada, hakkında Türkçede neredeyse hiç yayın bulunmayan bu diplomatın biyografisi verildikten sonra, İngiltere'deki diplomatik misyonu aktarılmıştır. Ayrıca, bu görev süresince kaleme aldığı *Hayretnâme* adlı eserinin içeriği incelenmiştir. *Hayretnâme*, bir İranlı'nın gözünden Avrupa ve Avrupa kültürünü keşfetme sürecini anlatan bir eser olup, dönemin sosyal ve kültürel farklılıklarını çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Yazar, Tahran'dan başlayarak ziyaret ettiği yerler ve özellikle Londra'daki gözlemleri hakkında ayrıntılı bilgiler sunmuştur. Bu bilgiler, okuyucunun 19. yüzyılın başlarında diplomatın geçtiği yerler hakkında geniş bir fikir edinmesini sağlamaktadır. Ayrıca *Hayretnâme*, bir İranlı'nın gözünden Avrupa'yı ve Avrupa kültürünü keşfetme sürecini anlatırken, Avrupa'nın hem olumlu hem de olumsuz yönlerini gözlemleyerek yazarın kendi toplumuna bir ayna tutmasına olanak vermektedir.

KAYNAKÇA

Abu Al-Hasan Khan, *A Persian at the Court of King George 1809-1810*, çev. Margaret Morris Cloake, David & Charles, London 1988.

AŞTİYANÎ, Abbas İkbâl, *Tarih-i İran*, İntişârât-ı Debir, Tahran 1392.

BAMDAD, Mehdi, *Şerh-i Hal-ı Recal-ı İran der Karn 12, 13 ve 14 Hicri*, C. 1, Zevâr, Tahran 1371.

DEVEBAKAN, Mikail, *İran'da Modernleşmenin Ayak Sesleri Mirza Melkum Han ve Faaliyetleri*, Selenge Yayınları, İstanbul 2023.

DUNBULÎ, Abdurrezzak, *Meâsir-i Sultaniye*, tash. Gölüm Hüseyin Zergerinejad, Müessesesi-i İntişarat-ı Ruzname-i İran, Tahran 1351.

ERDOĞAN, Eralp, *Safevi Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019.

ESKANDARÎ-QAJAR, Manoutchehr, "Persian Ambassadors, their Circassians, and the Politics of Elizabethan and Regency England", *Iranian Studies*, C. 44, S. 2, 2011, ss. 251-271.

FESAÎ, Hasan b. Hasan, *Farsnâme-i Nasrî*, C. 1, tash. Mensur Rastgâr Fesaî, Emir Kebir, Tahran 1382.

FETHÎ, Asgar, "Mirza Ebul Hasan İlçi Nohostîn İranî der Amerika", *Mihr*, S. 8, 1331, ss. 476-479.

FLOOR, Willem, "Tarihçe-i Vezâret-i Umur-u Harice-i İran", çev. Cevad Kerimî, *Tarih-i Revâbit-i Harici*, S. 24-25, 1384, ss. 89-101.

³⁸ Mirza Ebü'l-Hasan Han Şirazî, *Hayretnâme: Sefernâme-i Ebü'l-Hasan İlçi be London*.

HİDAYET, Rıza Kulu Han, *Tarih-i Ravzatu's-Safâ-yı Nasrî*, tash. Cemşid Keyanfer, C. 13, Esatir, Tahran 1380.

İTİMÂDÜ'S-SALTANA, Muhammed Hasan Han, *Tarih-i Muntazam-ı Nasrî*, tash. Muhammed İsmail Rızvanî, C. 3, Dünya-i Kitap, Tahran 1363.

İVANOV, Mihail Sergeyeviç, *İran Tarihi: En Eski Çağlardan Yirminci Yüzyıla*, çev. Hasan Demiroğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

JAVADİ, H., “Abu'l-Hasan Khan İlçî,” *Encyclopædia Iranica*, C. 1/3, ss. 308-310. (<https://www.iranicaonline.org/articles/abul-hasan-khan-ilci-mirza-persian-diplomat-b>. (27.08.2024).

JOHNSTON, Henry B. McKenzie, “Hajji Baba and Mirza Abul Hasan Khan: A Conundrum”, *Iran Journal of the British Institute of Persian Studies*, C. 33, 1995, ss. 93-96.

KARADENİZ, Yılmaz, “İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı Öncesi İran Siyaseti ve İki Sadrazamın Öldürülmesi (1800-1907)”, *İran Çalışmaları Dergisi*, C. 6. S. 2, 2022, ss. 227-250.

KARADENİZ, Yılmaz, “İran ve Türkistan'da İngiliz-Rus Mücadelesi (1856-1869)”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 20, Aralık 2009, ss. 53-68.

KARADENİZ, Yılmaz, *Islahat Görünümlü İngiliz İşgali'nin Safhaları İran Örneği (1800-1925)*, 2. Baskı, Gece Kitaplığı, Ankara 2017.

KARADENİZ, Yılmaz, *İran Tarihi (1700-1925)*, 2. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul 2020.

KEDDİE, Nikki R., *Rişeha-yı İnkılab-ı İran*, çev. Abdürrahim Cevahî, Kalem, Tahran 1369.

KORKMAZ, Ahmet, *Kara-Koyunlu Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, Efe Akademi, İstanbul 2022.

KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi*, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

KUTLUTÜRK, Cemil, “Hindistan'da Kurulan Haydarabad Nizamı'nın Osmanlı Devleti'ne Verdiği Destek”, *Tarih Dergisi*, S. 78, 2022, ss. 73-99.

MAHMUD, Mahmud, *Tarih-i Revâbit-i Siyasi-i İran ve İngiliz*, C. 1, İkbâl, Tahran 1353.

MARKHAN, Clement, *Tarih-i İran der Devre-i Kaçar*, terc. Mirza Rahim Ferzane, Neşr-i Ferheng-i İran, Tahran 1367.

MOHDEVÎ, Abdurrıza Hüşeng, *Tarih-i Revâbit-i Harici-i İran*, 18. Baskı, Emir Kebir, Tahran 1392.

MORİER, James, *Hacı Baba-i İsfahânî*, terc. Mehdi Afşar, İntişârât-ı İlmî, Tahran 1376.

NEFİSÎ, Said, *Tarih-i İctimâi ve Siyasi-i İran*, C. 1, İntişârât-ı Bunyâd, Tahran 1366.

NEFİSÎ, Said, *Tarih-i İctimâi ve Siyasi-i İran*, C. 2, İntişârât-ı Bunyâd, Tahran 1366.

ÖZCAN, Azmi, “Haydarâbâd Nizamı”, *Diyânet İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul 1998, ss. 32-35.

RAİN, İsmail, *Hukûk-i Begîran-ı İngiliz der İran*, Çaphâne-i İlmî, Tahran 1373.

RAİN, İsmail, *Mirza Ebü'l-Hasan Han İlçi*, Cavidan, Tahran 1357.

RAMAZANÎ, Abbas, *Mu'âhedât-ı Tarih-i İran*, Terfend, Tahran 1386.

SAADET NURÎ, Hüseyin, *Rical-ı Devre-i Kaçariye*, Vahid, Tahran 1364.

SAFÎ PUR, Ali Ekber, “Vasiyetname-i Mirza Ebü'l-Hasan Han İlçi Şirâzî”, *Gencîne-i Esnad*, S. 54, 1383, ss. 13-23.

SARIKÇIOĞLU, Melike, *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

SİPEHR, Muhammed Taki Lisanü'l-Mülk, *Nasihü't-Tevârih Tarih-i Kaçariye*, tash. Cemşid Giyanfer, C. 1, Esatir, Tahran 1390.

SOHRABÎ, Naghme, *Taken for Wonder Nineteenth-Century Travel Accounts from Iran to Europe*, Oxford University Press, New York 2012.

SOOFİZADEH, Abdolvahid, *Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1795-1925)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020.

KAÇAR HANEDANI ELÇİSİ: HACI MİRZA EBÜ'L-HASAN HAN ŞİRAZÎ (İLÇİ)'NİN LONDRA SEFARETİ (1809-1810)

SOOFİZADEH, Abdolvahid-TÜRKER, Özgür, “Rusya-İran (Kaçar) İlişkileri Adına Dehşet Verici Bir Hadise: Rusya'nın Tahran Başkonsolosluğu Baskını ve Büyükelçi Aleksandr Griboedov ve Maiyetinin Katledilmesi (11 Şubat 1829)”, *Belleten*, C. 82, S. 294, 2018, ss. 569-586.

SULTANZADE, Hüseyin, *Tarih-i Medaris-i İran*, Tahran 1364.

ŞEMİM, Ali Asgar, *İran der Devre-i Saltanat-ı Kaçar*, 12. Baskı, Mudebbir, Tahran 1393.

ŞİRAZÎ, Mirza Ebü'l-Hasan Han, *Hayretnâme: Sefernâme-i Ebü'l-Hasan İlçi be London*, haz. Hasan Murselevend, Mu'esses-i Hedemât-ı Ferhengi-i Resâ, Tahran 1364.

TAHİRÎ, Ebü'l-Kasım, *Tarih-i Revâbit-i Bazargânî ve Siyasi-i İran ve İngiliz*, C. 1, İntişârât-ı Encümen-i Âsar-ı Millî, Tahran 1356.

TERENZİO, Pio-Carlo, *Rekabet-i Rus ve İngilis der İran ve Afganistan*, terc. Abbas Azerin, İntişarat-ı Pengah Tercüme ve Neşr-i Kitab, Tahran 1359.

TÜRKER, Özgür, “Mirza Ebül Hasan Han İlci'nin Rusya Sefareti (1815-1816)”, *Atlas International Congress on Social Sciences 7. (23-25 September 2020)*, Budapest Hungary, Ed. Henrietta Nagy-Ragif Huseynov, ISPEC Publications 2020, ss. 493-505.

TÜRKER, Özgür, *Güney Kafkasya'da Rusya-İran Nüfuz Mücadelesi (1779-1813)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020.

ULVÎ ŞİRAZÎ, Mirza Muhhamed Hadi Ulvî Şirazî, *Sefernâme-i Mirza Ebul Hasan Han Şirazî (İlçi) be Rusiye*, haz. Muhammed Golbon, Dünya-i Kitap, Tahran 1363.

UNAT, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, yay. Bekir Sıtkı Baykal, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.

UYAR, Mustafa, “İlhanlı İran Moğolları Ordusunda Hiyerarşi: Askerî Yetkililer ve Nitelikleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 49, S. 1, 2009, ss. 33-47.

VERHERAM, Gulamrıza, *Nizam-ı Siyasi-i ve Sazmanha-yı İçtimâî der Asr-ı Kaçar*, Tahran 1367.

YAŞAR AZAP, Eralp, “İran'da Feth Ali Şah Dönemi (1797-1834) Askerî Reformları ve Sonuçları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 62, S. 2, 2022, ss. 1104-1129.

YAŞAR AZAP, Eralp, *Şah Mat: 1820-1823 Osmanlı-İran Savaşı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2023.

YAVERÎ, Negin, Ebü'l-Hasan Şirazî, 1399, www.cgje.org.ir/fa/article/226419 (27.08.2024).

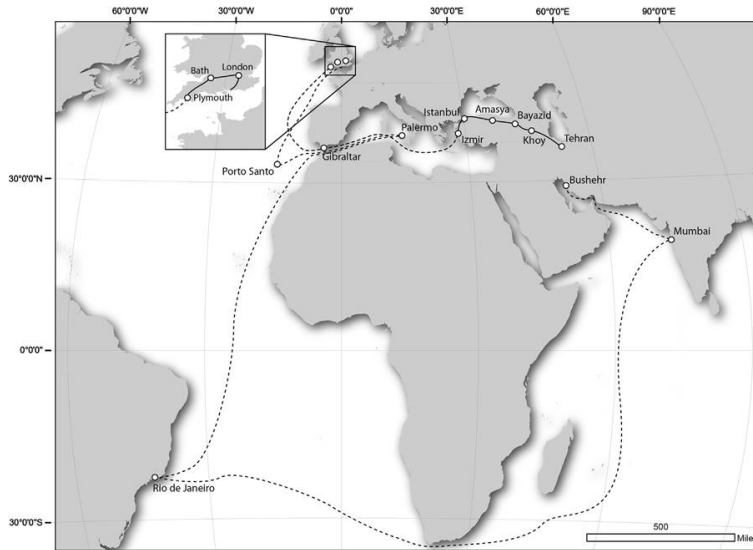
EKLER

Ek 1: İngiliz Ressam William Beechey'in Mirza Ebü'l-Hasan adlı eseri, (<https://blogs.bl.uk/asian-and-african/2013/11/mirza-abul-hasan-khan-the-envoy-extraordinary-from-persia.html>, (31.08.2024))

Ek 2: İngiliz Ressam Thomas Lawrence'in Mirza Ebü'l-Hasan adlı eseri, (<https://harvardartmuseums.org/collections/object/299796>, (31.08.2024)).

Harita 1.

(Naghmeb Sohrabi, *Taken for Wonder Nineteenth-Century Travel Accounts from Iran to Europe*, Oxford University Press, New York 2012, s. 20).

KAÇAR HANEDANI ELÇİSİ: HACI MİRZA EBÜ'L-HASAN HAN ŞİRAZÎ (İLÇİ)'NİN LONDRA SEFARETİ (1809-1810)

GTTAD

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>